

**Ziemie Zachodnie
i Północne
(1945-2020)**

NOWE KONTEKSTY

SERIA ZIEMIE ZACHODNIE – STUDIA I MATERIAŁY NR 29

Publikacja ukazuje się we współpracy z Wydziałem Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM
organizatorem cyklicznej konferencji „Mniejszości – Migracje – Wielokulturowość”

Ziemie Zachodnie i Północne (1945-2020)

NOWE KONTEKSTY

Pod redakcją
Małgorzaty Bukiel
Andrzeja Saksona
Cezarego Trosiaka

Instytut Zachodni
Poznań 2020

Recenzja

dr hab. Dariusz Niedźwiedzki, prof. UJ

Redakcja

Anna Murawska

Projekt okładki

Ewa Wąsowska

Fotografia na okładce przedstawia Pomnik Pionierów Miasta Gorzowa znajdujący się na Bulwarze Nadwarciańskim w Gorzowie Wlkp. (fot. Andrzej Sakson)

© Copyright by Instytut Zachodni

ISBN 978-83-66412-19-4

PL ISSN 0084-5507

INSTYTUT ZACHODNI

61-854 Poznań, ul. Mostowa 27a

tel. 61 852 76 91

e-mail: wydawnictwo@iz.poznan.pl

www.iz.poznan.pl

Skład, druk

CERDRUK

Spis treści

WSTĘP	7
Andrzej Sakson Profesor Andrzej Kwilecki (1928-2019). Badacz przemian społecznych na Ziemiach Zachodnich	19
■ TOŻSAMOŚCI NA ZIEMIACH ZACHODNICH I PÓŁNOCNYCH	
Andrzej Sakson Specyfika i tożsamość Ziem Zachodnich i Północnych	33
Cezary Trosiak Teoretyczno-historyczne ramy i dyrektywy do badań nad tożsamościami regionalnymi mieszkańców Ziem Zachodnich i Północnych	65
Violetta Julkowska Refleksja wokół badania historycznego dziedzictwa pamięci Dolnego Śląska	99
Małgorzata Łukianow „I ta rzeźba Piłsudskiego!” Wernakularna pamięć postmigracyjna kontra kanon polskiej pamięci	125
Małgorzata Bukiel Polski początek 1945 – kłopotliwe rocznice „wyzwolenia” w roku jubileuszowym	143
Krzysztof Wasilewski Ziemie Zachodnie i Północne w mediach społecznościowych	165
■ WIELOKULTUROWOŚĆ ZIEM ZACHODNICH I PÓŁNOCNYCH	
Maria Szmeja Meandry weryfikacji narodowościowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945-1949	189
Magdalena Abraham-Diefenbach Historia ucieczki, wypędzenia i wysiedlenia – historia przybycia, oswojenia i bycia pionierem. Wyzwania dla badań i edukacji regionalnej w planowanym we Frankfurcie nad Odrą polsko-niemieckim ośrodku badawczo-edukacyjnym	207
Kamilla Dolińska, Julita Makaro O nowym obliczu wrocławskiej wielokulturowości. Społeczność ukraińska w stolicy Dolnego Śląska	231
Jolanta Skierska Polityka władz centralnych i lokalnych wobec społeczności romskiej na przykładzie Zielonej Góry w latach 1945-1964	251
Jakub Isański Migracje zarobkowe przed II wojną światową we wspomnieniach pamiętnikarzy. Uniwersalność i ponadczasowość migracyjnych losów	275

■ **SPECYFIKA REGIONÓW ZIEM ZACHODNICH I PÓŁNOCNYCH**

Krzysztof Koźbiał

Zapomniane mniejszości. Niemcy i Czesi na ziemi kłodzkiej
w latach 1945-1960 291

Zbigniew Bereszyński

Komunistyczny aparat bezpieczeństwa wobec Żydów i postaw antysemickich
na Dolnym i Górnym Śląsku w pierwszych latach po zakończeniu
II wojny światowej 307

Karolina Ciechorska-Kulesza

Oferta kulturalna a budowanie tożsamości miejsca. Przykład Elbląga,
Koszalina i Słupska 331

Monika Mazurek

Proces włączania Pomorza po II wojnie światowej do Polski.
Causus społeczności kaszubskiej 351

■ **ZAPIS DEBAT (transkrypcja i opracowanie Cezary Trosiak)**

*Ziemie Zachodnie i Północne w latach 1945-1989. Między powrotem
do Macierzy a zakończeniem procesów adaptacyjno-integracyjnych
(28 maja 2020 r.) 371*

*Ziemie Zachodnie i Północne po roku 1989. W poszukiwaniu
(re-definiowaniu) tożsamości (26 czerwca 2020 r.) 393*

Autorzy 415

My też nie mamy gdzie wracać. My Polaki, a tam teraz Ruskie nastali. Nie mamy już swoich domów. Wszystkie Niemcy spalili. Wszystkich nas prawie w naszej wsi wybili. Tylko my, co my się schowali, się ocalili. Ja wdowa jestem. Męża też Niemcy zabili (...). Namawiano nas, Polaków, żebyśmy tu na ziemię wyzwolone jechali, że tu puste gospodarstwa, że tu wśród swoich żyć będziemy, a my tu wśród Niemców się znaleźli?

Helena Buchner, *Hanyska*¹

Wstęp

Pytanie o status społeczny, kulturowy, historyczny, ekonomiczny i polityczny Ziemi Zachodnich i Północnych (ZZiP) po roku 1989 pojawiało się najczęściej przy okazji kolejnych rocznic włączenia tych obszarów w granice państwa polskiego. W roku 1991 Władysław Kwaśniewicz postulował konieczność uwzględnienia w dyskusji na temat stanu procesów integracyjnych na Ziemiach Zachodnich zmiany kontekstów wewnętrznych („przebudowa ustrojowa”) i zewnętrznych („nowy układ sił w bezpośrednim sąsiedztwie”). Wskazując na konieczność kontynuowania badań, formułował postulat zmiany priorytetów:

„Przede wszystkim narzuca się potrzeba zsyntetyzowania dotychczasowego, nader obfitego dorobku badawczego. Stanowi to bowiem, jak wiadomo, najpewniejszą drogę ustalenia rzeczywistych osiągnięć i – poprzez ekstrapolację – wytyczanie nowych zadań badawczych. (...) Stoimy w obliczu zmieniającej się sytuacji społeczno-gospodarczej

---

¹ H. Buchner, *Hanyska*, Opole 2006, ss. 74-75. Helena Buchner jest autorką pięciu powieści, które mogą być traktowane jako swoisty wywiad socjologiczny, będący opowieścią o doświadczeniach Górnoślązaków, pochodzących z opolskiej części Górnego Śląska, deklarujących swoje niemieckie pochodzenie, związanych z włączeniem ich *Heimatów* w granice państwa polskiego oraz wzajemnych relacji między nimi a ludnością polską, która pojawiła się na Górnym Śląsku w wyniku zmiany granic. Treści zawarte w powieściach Buchner są materiałem, którego nigdy nie udało się zebrać badaczom w trakcie licznych badań prowadzonych przez socjologów na Górnym Śląsku. W pierwszych latach powojennych było to wynikiem obaw, że ich wypowiedzi mogą być wykorzystane przeciwko nim przez Urząd Bezpieczeństwa. W późniejszych latach było to rezultatem dystansowania się tej grupy Górnoślązaków od wszelkich prób, których celem było dążenie do ich asymilacji z narodem polskim.

i politycznej na ZZiP, której w miarę szybkie poznanie będzie zapewne traktowane, jako ważniejsze poznawczo i praktycznie².

W roku 1996 w Instytucie Socjologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu odbyło się seminarium naukowe, zorganizowane pięćdziesiąt lat po decyzjach zwycięskich mocarstw podjętych w Jałcie i zatwierdzonych w Poczdamie. W ich wyniku południowa część Prus Wschodnich (Ostpreussen), Pomorze (Pommern) z Gdańskiem, Wschodnia Brandenburgia (Ost Brandenburg), Nowa Marchia (Neumark), Dolny Śląsk (Niederschlesien) i Górny Śląsk (Oberschlesien) zostały odłączone od Niemiec i przyznane Polsce. Okrąga rocznica była więc kolejną okazją do postawienia wielu pytań dotyczących społeczno-kulturowej kondycji tych ziem. Uczestnicy spotkania postanowili poszukać odpowiedzi na pytanie zadane przez redakcję „Przeglądu Zachodniego” Zygmunta Dulczewskiemu, uczniowi Floriana Znanięckiego, jednemu z pionierów badań procesu tworzenia się „nowego społeczeństwa” na Ziemiach Zachodnich³. Pytanie brzmiało: Czy warto wracać do problematyki tych ziem, czy jest ona nadal atrakcyjna? W odpowiedzi Z. Dulczewski stwierdził:

„Nie ma dla mnie najmniejszej wątpliwości, że odpowiedź na to pytanie może być tylko pozytywna. Wielkie naturalne laboratorium, jakim stały się procesy społeczno-kulturowe i ekonomiczne milionowych mas ludności osiedlającej się na tych terenach, nie straciło nic na aktualności i atrakcyjności dla socjologicznych badań terenowych. (...) Powtarzam twierdzenie, że wielkim błędem było przerwanie tych badań na skutek nakazu administracyjnego i należy ten błąd jak najsukuteczniej naprawić⁴.”

Uczestnicy seminarium, w którym obok Zygmunta Dulczewskiego udział wzięli, Andrzej Kwilecki, Krzysztof Kwaśniewski, Marek Ziółkowski i jego or-

² W. Kwaśniewicz, *Nowe impulsy w badaniach socjologicznych*, „Przegląd Zachodni” 1991, nr 2, s. 92.

³ Z. Dulczewski, *Niektóre aspekty tworzenia się nowego społeczeństwa na Pomorzu Zachodnim*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 1961, z. 1, ss. 267-283. Artykuł zawiera wstępne wyniki badań nad powstawaniem społeczności regionalnych w początkowej fazie tego procesu. Wspomniane zagadnienie Z. Dulczewski postawił na gruncie teoretycznym i zanalizował wszechstronnie na przykładzie Ziemi Lubuskiej w późniejszym opracowaniu: Z. Dulczewski, *Tworzenie się społeczności regionalnych na Ziemiach Zachodnich*. w: *Przemiany społeczne na Ziemiach Zachodnich*, pod red. W. Markiewicza, P. Rybickiego, Poznań 1967; A. Kwilecki, *Ziemie Zachodnie i Północne w polskiej literaturze socjologicznej*, Poznań 1970, s. 386.

⁴ S. Lisiecki, *Czy i jak badać dzisiaj Ziemię Zachodnią i Północną Polski?*, „Przegląd Zachodni” 1997 nr 3, s. 1.

ganizator, Stanisław Lisiecki, zgodnie udzielili odpowiedzi twierdzącej. Różnili się jedynie co do kierunków badań.

Przypadająca w 2005 r. 60. rocznica obecności Ziem Zachodnich i Północnych w granicach państwa polskiego stała się kolejną okazją do podjęcia dyskusji na temat stanu procesów integracyjnych. Z tej okazji Instytut Zachodni wspólnie z Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku zorganizowały konferencję, w której uczestniczyli głównie przedstawiciele drugiego pokolenia badaczy problematyki Ziem Zachodnich i Północnych. Wystąpienia na tej konferencji były próbą dokonania bilansu polskiej państwowości na Ziemiach Odzyskanych. Ustalenia konferencji zostały zebrane pod redakcją Andrzeja Saksona w tomie zatytułowanym *Ziemie Odzyskane/Ziemie Zachodnie i Północne 1945-2005. 60 lat w granicach państwa polskiego*. Tom ten ukazał się w Instytucie Zachodnim w serii „Ziemie Zachodnie. Studia i Materiały” nr 23.

W roku 2020 mija 75. rocznica początku procesów scalania Warmii, Mazur, części Kaszub, Pomorza Zachodniego, Ziemi Lubuskiej, Dolnego Śląska i opolskiej części Górnego Śląska oraz trzech miejskich powiatów dzisiejszego województwa śląskiego: gliwickiego, bytomskiego i zabrzańskie ze „starymi” polskimi regionami. Instytut Zachodni rocznicy tej poświęcił w roku 2019 numer 3 „Przeglądu Zachodniego”, któremu nadał podtytuł „Polska Zachodnia – dziedzictwo historyczne i kulturowe”. Na podkreślenie zasługuje to, że w roku 2019 także Instytut Zachodni obchodził 75. rocznicę swego powstania. Założyciele Instytutu, z Zygmuntem Wojciechowskim na czele, od samego początku zakładali, że jego zadaniem będzie, między innymi, badanie procesu scalania „ziem postulowanych”⁵, jak nazywano Ziemie Zachodnie i Północne w czasie trwania wojny, z pozostałymi regionami Polski.

„Specyfika Ziem Zachodnich, od powojennego nakreślenia ich granic wśród regionów Polski, poprzez pamięć zbiorową aż po absorbcję dziedzictwa kulturowego, przyciąga zainteresowanie kolejnych badaczy przemian społecznych oraz historii. Uplywające, już na naszych oczach, dekady budują już kolejne warstwy palimpsestu. Wiedza o przeszłości, tradycja i materialne świadectwa kultury, zatarte pod wpływem zewnętrznych okoliczności, politycznego przymusu czy motywowanego niechęcią lub zgoła wrogością psychologicznego mechanizmu wyparcia nabierają innej wagi dla kolejnych generacji mieszkańców Ziem Zachodnich i Północnych i ich badaczy”⁶.

---

⁵ M. Domarski, *Ziemie postulowane (ziemie nowe) w prognozach i działaniach polskiego ruchu oporu: 1939-1945*, Wrocław 1997.

⁶ N. Jackowska, *Od Redakcji*, „Przegląd Zachodni” 2019, nr 3, s. 5.

Autorzy, publikujący w tym numerze „Przeglądu Zachodniego”, należą do drugiego i trzeciego pokolenia badaczy problematyki związanej z różnymi aspektami dyskusji na temat stanu procesów integracyjnych, zachodzących na Ziemiach Zachodnich i Północnych.

Dwóch redaktorów przedkładanego Czytelnikom do lektury tomu, Andrzej Sakson i Cezary Trosiak, wraz z Anitą Adamczyk, są współorganizatorami cyklu konferencji *Mniejszości – Migracje – Wielokulturowość*, które od 2015 r. odbywają się na Wydziale Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Do tej pory miało miejsce pięć edycji tej konferencji. Przebieg dyskusji jest prezentowany w tomach pokonferencyjnych. Wszystkie one są dostępne na stronie konferencji (migranci-mniejszosci.amu.edu.pl) w zakładce „publikacje”. Organizatorzy co roku kładą akcent na inny z wymiarów cyklu. Zależy on od wydarzeń na międzynarodowej i wewnętrznej scenie politycznej. W roku 2020, z uwagi na przypadającą 75. rocznicę włączenia Ziem Zachodnich i Północnych w granice państwa polskiego, główny panel konferencji został zatytułowany „Specyfika Ziem Zachodnich i Północnych (1945-2020). Nowe konteksty”. Autorów wystąpień poprosiliśmy o przygotowanie referatów na tematy związane z europejskimi i polskimi doświadczeniami związanymi z ruchami migracyjnymi po II wojnie światowej. Spodziewane wystąpienia podzieliliśmy na dwie grupy, historyczną i współczesną. W grupie pierwszej miały się znaleźć wystąpienia, których autorzy podjęli się oceny wpływu zmian granic II Rzeczypospolitej w tej części Europy na przemieszczanie się ludności polskiej, ukraińskiej, białoruskiej i litewskiej. Uznaliśmy również, że interesujące będzie spojrzenie na ruchy migracyjne na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945-1989 (odpływ ludności niemieckiej przy jednoczesnym napływie ludności polskiej i ukraińskiej) i ich znaczenie dla przebiegu procesów społeczno-kulturowych, jakie zachodzą współcześnie na tych obszarach. Zadaliśmy ekspertom pytanie, czy w ich opinii Ziemia Zachodnie i Północne istnieją jako odrębny byt społeczno-kulturowy. Druga część konferencji miała być poświęcona zmianom społeczno-kulturowym zachodzącym na Ziemiach Zachodnich i Północnych po roku 1989 i nowym impulsom (paradygmatom) badań prowadzonych na Ziemiach Zachodnich. Niestety, ze względu na pandemię konferencja się nie odbyła w zaplanowanej formie. Organizatorzy poprosili uczestników, którzy zgłosili się do udziału w panelu poświęconym Ziemiom Zachodnim i Północnym, aby przygotowali artykuły, które tworzą ten tom.

Ponadto zorganizowane zostały dwie debaty online. Pierwsza, odbyła się w dniu 28 maja 2020 r. w Instytucie Zachodnim i poświęcona była temato-

wi: „Ziemie Zachodnie i Północne w latach 1945-1989. Między powrotem do Macierzy a zakończeniem procesów adaptacyjno-integracyjnych”⁷. Druga, na temat „Ziemie Zachodnie i Północne po roku 1989. W poszukiwaniu (re-definiowaniu) tożsamości”, odbyła się w dniu 26 czerwca 2020 r. na Wydziale Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM⁸. W obu debatach, które prowadziła mgr Małgorzata Bukiel z Instytutu Zachodniego, udział wzięli: prof. dr hab. Andrzej Sakson (związany zarówno z Instytutem Zachodnim jak i Wydziałem Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM), prof. UAM dr hab. Cezary Trosiak (Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM) oraz dr Marcin Tujdowski (Instytut Zachodni). Na końcu tego tomu Czytelnik znajdzie zapis dyskusji, które się przy tej okazji odbyły.

W roku 2019 zmarł prof. Andrzej Kwilecki. Postać o dorobku trudnym do przecenienia z uwagi na wkład w badania różnych wymiarów procesów scalania społeczno-kulturowego Ziemi Zachodnich i Północnych z pozostałymi polskimi regionami. Więcej na ten temat Czytelnik znajdzie w artykule autorstwa Andrzeja Saksona zatytułowanym *Profesor Andrzej Kwilecki (1928-2019). Badacz przemian społecznych na Ziemiach Zachodnich*. Dla kilku autorów tekstów zamieszczonych w tym tomie Profesor był niedoścignionym wzorem badacza, jak również nauczyciela, czy wręcz Mistrza. Rozmowy z Nim podczas seminariów były zawsze inspirujące i skłaniające do rzetelnej pracy naukowej. Kultura osobista Profesora sprawiała, że pomimo często surowych i mocno krytycznych uwag o przedkładanych Mu do oceny pracach, wszelką krytykę przyjmowaliśmy jako wyzwanie do doskonalenia warsztatu. Chcieliśmy tym wspomnieniem podziękować Profesorowi za ukształtowanie naszych zainteresowań i pasji badawczych.

Zawartość tomu została podzielona na trzy części. W części pierwszej znalazły się teksty, które podejmują problematykę kształtowania się tożsamości mieszkańców Ziemi Zachodnich i Północnych. Andrzej Sakson w artykule, zatytułowanym *Specyfika i tożsamość Ziemi Zachodnich i Północnych*, analizuje przebieg dyskusji tożsamościowej, uwzględniając najważniejsze „bodźce”, które wpływały na jej treści i efekty na przestrzeni siedemdziesięciu lat. W konkluzjach autor stwierdza, że na Ziemiach Zachodnich i Północnych mamy do czynienia z „domykaniem” procesu kształtowania się tożsamości, opartej przede wszystkim na związku z miejscem zamieszkania. Uzupełnieniem i do pewnego stopnia rozwinięciem ustaleń Andrzeja Saksona, jest artykuł Cezarego

---

⁷ Zapis debaty: <https://youtu.be/U5xZGlx1pUk>.

⁸ Zapis debaty: <https://www.youtube.com/watch?v=qiW1Rdb7QSY>.

go rodzaju stron i grup regionalistycznych w cyberprzestrzeni do podjęcia dyskusji nad szeregiem zagadnień związanych z tym historycznym wydarzeniem”.

Dyskusja na temat wielokulturowości stała się obecnie motywem przewodnim w rozważaniach na temat przemian kulturowych wywołanych procesami migracyjnymi. Migracje mają różne przyczyny: od konfliktów zbrojnych, przez zmiany klimatyczne, różnice między poziomem życia w państwach „Północy” i „Południa”, na lintonowskiej „potrzebie nowych doznań” kończąc. W dyskusji na temat wielokulturowości, która pojawiła jako konsekwencja przemian w Polsce w roku 1989, jednym z dominujących jej wątków są skutki otwarcia się kulturowego w rezultacie wstąpienia Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. Polacy masowo skorzystali z szansy, jaką oferuje unijna „swoboda przepływu osób”. Konsekwencją akcesji było przyjęcie przez władze polskie zobowiązania dotyczącego przestrzegania unijnych regulacji odnośnie do polityki migracyjnej. Niewątpliwie są to czynniki, które mniej lub bardziej bezpośrednio, wpływają również na przebieg i treści dyskusji na temat wielokulturowości Ziemi Zachodnich i Północnych. Wydaje się jednak, że nadal największy wpływ na zróżnicowanie kulturowe tych ziem miały procesy związane z „transferem” ludności w latach 1945-1958. Temu zagadnieniu poświęcona jest druga część tomu, na którą składa się pięć artykułów. Tę część rozpoczyna tekst Marii Szmey, zatytułowany *Meandry weryfikacji narodowościowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945-1949*, w którym autorka podjęła się zadania przedstawienia jednego z najbardziej bolesnych doświadczeń ludności rodzimej Ziemi Odzyskanych. Wpłynęły one bowiem na stosunek Górnolązaków, Kaszubów, Słowińców, Mazurów i Warmiaków do działań, których celem było włączenie ich do polskiej wspólnoty narodowej. W ocenach efektów polityki weryfikacji narodowościowej Maria Szmey jest bardzo krytyczna, stwierdzając, że polityka ta w „niewielkim stopniu uwzględniała potrzeby i interesy ludności lokalnej. Ważny był polityczny interes państwa. Polityka na Ziemiach Odzyskanych miała kolonialny charakter. »Cywilizowano tubylców« na wzór grupy dominującej. Narzucano im obcą kulturę jako lepszą, poprawną, właściwą. Niektórzy to akceptowali, inni przyjmowali tylko powierzchownie, jeszcze inni się buntowali. Ci, którzy się buntowali, szybko zostali zepchnięci na margines społeczny i wyśmiani, później często wyjeżdżali do Niemiec”. W efekcie Słowińcy, niemal wszyscy Warmiacy i Mazurzy, bardzo wielu Kaszubów wyjechało w ramach „akcji łączenia rodzin” głównie do Republiki Federalnej Niemiec. Zdecydowana większość Górnolązaków, którzy pozostali w Polsce lub którym nie pozwolono wyjechać, po roku 1989 zaczęła wstępować do organizacji mniejszości niemieckiej, bądź tworzyła organizacje artykułujące ich odręb-

ność narodową (Związek Ludności Narodowości Śląskiej) czy etniczną (Ruch Autonomii Śląska). Magdalena Abraham-Diefenbach w artykule zatytułowanym *Historia ucieczki, wypędzenia i wysiedlenia – historia przybycia, oswojenia i bycia pionierem. Wyzwania dla badań i edukacji regionalnej w planowanym we Frankfurcie nad Odrą polsko-niemieckim ośrodku badawczo-edukacyjnym* przedstawia koncepcję powołania nowej polsko-niemieckiej instytucji naukowej, która miałaby powstać na bazie zbiorów archiwalnych, bibliotecznych i muzealnych Fundacji Brandenburskiej (*Stiftung Brandenburg*). Głównym celem, jaki sobie stawiają pomysłodawcy tej placówki, jest analizowanie wpływu „przesunięcia granicy polsko-niemieckiej, przymusowych migracji, wędrówek, powrotów milionów ludzi – jakie miały tu miejsce przed, w trakcie, a zwłaszcza po zakończeniu II wojny światowej”. Tekst Magdaleny Abraham-Diefenbach jest o tyle istotny dla zawartości tego tomu, że do dyskusji na temat procesów historycznych związanych ze społecznymi, kulturowymi, psychologicznymi konsekwencjami zmiany granic w Europie po II wojnie światowej, konsekwencji tych zmian, czyli migracji wielu milionów Polaków, Niemców, Ukraińców, wprowadza kontekst niemiecki. Jest to nadal rzadko spotykana sytuacja, aby w opisach traumy związanej z przymusowymi wysiedleniami z lat 40. ubiegłego wieku występowały obok siebie narracja polska i niemiecka. Do roku 1989 w polskiej narracji Niemcom z uwagi na to, że ponoszą odpowiedzialność za wszelkie nieszczęścia związane wysiedleniami z tamtego okresu, współczucie się nie należało. Jest jeszcze jeden, pomijany dotąd wątek, dotyczący ludności ukraińskiej. Dane szacunkowe określają liczbę Ukraińców, którzy zostali pozbawieni stron ojczystych, na ok. 640 tys.⁹ osób. Do pewnego stopnia artykuł Kamilli Dolińskiej i Julity Makaro, *O nowym obliczu wrocławskiej wielokulturowości. Społeczność ukraińska w stolicy Dolnego Śląska* jest zapowiedzią tego, że w przyszłości jako rezultat wspólnych polsko-ukraińskich, a może szerzej polskich, ukraińskich i niemieckich projektów badawczych, pojawią się analizy ukazujące ukraińskie doświadczenia migracyjne. Pytanie badawcze, jakie nasuwa się po lekturze tekstu obu autorek, brzmi: co zdecydowało o tym, że we

---

⁹ W tej liczbie znajduje się ok. 500 tys. osób, które w wyniku zawartego, w dniu 9 września 1944 r. porozumienia (*Układ pomiędzy Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego a Rządem Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Rad dotyczący ewakuacji obywateli polskich z terytorium U.S.R.R. i ludności ukraińskiej z terytorium Polski*), między Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego a władzami Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, zostały przymusowo przesiedlone na teren „radzieckiej” Ukrainy. Pozostałe 140 tys. osób, to ludność ukraińska, która w latach 1947-1950, w ramach akcji „Wisła” została przesiedlona na Ziemię Zachodnie i Północne.

Wrocławiu Ukraińcy są najliczniejszą mniejszością? Intuicja badawcza podpowiada, że może to być rezultat założeń polityki „osadniczo-integracyjnej” opracowanych przez Rajmunda Buławskiego¹⁰, członka Biura Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych, w których zakładano, że ludność polska z województw wołyńskiego, stanisławowskiego, tarnopolskiego i lwowskiego przesiedlana będzie przede wszystkim na obszar Górnego i Dolnego Śląska. Kamilla Dolińska i Julita Makaro w zakończeniu swojego artykułu bardzo krytycznie odnoszą się do tego wyjaśnienia.

Polityka władz centralnych i lokalnych wobec społeczności romskiej na przykładzie Zielonej Góry w latach 1945-1964 to tytuł artykułu Jolanty Skierskiej. Grupa etniczna, jaką są Romowie, nieczęsto pojawia się jako przedmiot analiz na temat wielokulturowości Ziem Zachodnich i Północnych. W konkluzjach autorka formułuje pogląd, że nowa sytuacja Romów, którzy przybyli na te obszary, wymuszała niejako zmiany stylu życia, co zakończyło się częściowym powodzeniem. Nieco szersze ramy historyczne w dyskusji na temat wielokulturowości jako konsekwencji migracji w swoim artykule zatytułowanym *Migracje zarobkowe przed II wojną światową we wspomnieniach pamiętnikarzy. Uniwersalność i ponadczasowość migracyjnych losów* proponuje Jakub Isański. Już w tytule swojego artykułu autor sugeruje, że można znaleźć pewne uniwersalne treści w migracyjnych narracjach, niezależne od kontekstów historycznych czy miejsca migracji. Czytelnikom pozostawiamy rozstrzygnięcie, na ile trafnie udało się autorowi wskazać te „uniwersalne i ponadczasowe” zasady.

W ostatniej części tomu znalazły się artykuły, które są swoistym „przełazem stanu badań”, a także analiz, problemów, które wcześniej były przedmiotem refleksji na temat procesów społeczno-kulturowych zachodzących na obszarze kilku regionów Ziem Zachodnich i Północnych. Autorzy opracowań spojrzeli na przedmiot swoich rozważań z perspektywy nowych możliwości, jakie pojawiły się dla badań problematyki Ziem Zachodnich i Północnych po roku 1989. Oczywiście wybór ten w żaden sposób nie aspiruje do tego, aby traktować go jako wyczerpującą prezentację stanu badań procesów społeczno-kulturowych zachodzących na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Pierwszym z czterech tekstów tej części jest artykuł Krzysztofa Koźbiała, *Zapomniane mniejszości. Niemcy i Czesi na ziemi kłodzkiej w latach 1945-1960*. O ile mniej lub bardziej znany badaczom problematyki struktury ludnościowej Ziem Zachodnich i Północnych jest fakt, że do początku lat 60. na Dolnym Śląsku,

---

¹⁰ R. Buławski, *Niektóre problemy polityki osadniczej*, w: A. Kwilecki (red.), *Ziemia Zachodnie w polskiej literaturze socjologicznej*, Poznań 1970, s. 50-74.

szczególnie na terenie „wałbrzyskiego okręgu węglowego”, pozostało po zakończeniu przymusowych wysiedleń wielu Niemców, to istnienie mniejszości czeskiej na ziemi kłodzkiej jest faktem mniej znanym. Kolejnym tekstem tomu jest artykuł Zbigniewa Bereszyńskiego *Komunistyczny aparat bezpieczeństwa wobec Żydów i postaw antysemickich na Dolnym i Górnym Śląsku w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej*. Autor podejmuje w nim trudny problem stosunku społeczeństwa polskiego i władz komunistycznych do ludności polskiej żydowskiego pochodzenia, która najczęściej jako przesiedleńcy, podobnie jak pozostała ludność polska pochodząca z południowej części kresów II Rzeczypospolitej, osiedlała się w obu częściach Śląska.

Oferta kulturalna a budowanie tożsamości miejsca. Przykład Elbląga, Koszalina i Słupska to tytuł artykułu Karoliny Ciechorskiej-Kuleszy. Autorka analizuje w nim proces tworzenia kanonu tożsamościowego przez społeczników w miastach średniej wielkości, jakimi są Elbląg, Słupsk i Koszalin. „»Praca tożsamościowa« widoczna jest między innymi na polu kultury i edukacji na poziomie lokalnym i regionalnym. Kultura w postaci zestawu cech, wydarzeń czy aktów twórczych jest lub mogłaby być podstawą wyróżnika/ów miejsca (miejscowości, regionu), a także fundamentem społecznej identyfikacji”. Ostatnim artykułem tej części, jak i całego tomu, jest propozycja „nowego” spojrzenia na problem stosunków narodowościowych na Kaszubach. Cel, jaki postawiła sobie Monika Mazurek, autorka artykułu zatytułowanego *Proces włączania Pomorza po II wojnie światowej do Polski. Casus społeczności kaszubskiej*, to przedstawienie specyfiki mieszkańców regionu i samych Kaszub, które po II wojnie światowej znalazły się po raz pierwszy w całości w granicach państwa polskiego. Autorka z dużym sceptycyzmem podchodzi do szans na to, aby kaszubszczyzna, pomimo silnego wzmocnienia, jakim był dla niej wynik spisu powszechnego z roku 2011, w którym ponad 108,1 tys.¹¹ mieszkańców województwa pomorskiego zadeklarowało znajomość języka kaszubskiego, z czego 13,8 tys. zadeklarowało go jako język ojczysty, utrzymała się w konfrontacji z polszczyzną. Tendencji odwrotu od posługiwania się w sytuacjach publicznych językiem kaszubskim nie powstrzymało uznanie w 2005 r. języka kaszubskiego za język regionalny. W konkluzjach autorka stwierdza, że pomimo możliwości edukacji „w języku kaszubskim, jakich do tej pory Kaszubi nie posiadali – język ten, będąc osiowym wyznacznikiem tożsamości kaszubskiej, jest coraz rzadziej używany. Jedynie nieznaczny procent ludności innego pocho-

¹¹ C. Trosiak, *Górny Śląsk między regionalizmem-autonomią-separatyzmem*, Poznań 2016, s. 274.

dzenia aniżeli kaszubskie ulega autochtonizacji, najczęściej mamy do czynienia z procesem odwrotnym – polonizacji, ponadto tożsamość kaszubska coraz częściej (...) jest tożsamością podwójną kaszubsko-polską/polsko-kaszubską wyzwalaną kontekstualnie”. W konsekwencji prowadzić to może do postępującego zaniku odrębności kulturowej Kaszub i Kaszubów. Stosunki etniczne na Kaszubach najbardziej zbliżone są do tych, jakie występują na Górnym Śląsku, z tym że „godka” nadal nie ma statusu języka regionalnego.

Organizatorzy tegorocznej edycji konferencji *Mniejszości-Migracje-Wielokulturowość* zakładali, że wydarzeniem towarzyszącym konferencji będzie wystawa zdjęć zatytułowana „Odzyskane – Zagospodarowane – Zdemitologizowane. Miejsca i ludzie Ziemi Zachodnich i Północnych (1945-2020)”. Zdjęcia miały pochodzić ze zbiorów archiwalnych Instytutu Zachodniego i zbiorów prywatnych. Wybrane zdjęcia zamierzano podzielić na trzy części. Zdjęcia części pierwszej miały obrazować pierwsze lata zagospodarowywania Ziemi Odzyskanych. W części drugiej zamierzano umieścić zdjęcia obrazujące efekty procesów integracyjnych z perspektywy początku lat 90. ubiegłego wieku. Na część trzecią miały się składać fotografie przedstawiające współczesne procesy zachodzące na Warmii i Mazurach, Kaszubach, Pomorzu, Ziemi Lubuskiej, Dolnym i Górnym Śląsku. Wystawie towarzyszyć miała debata poświęcona procesom włączania Ziemi Zachodnich i Północnych w granice państwa polskiego. Pandemia uniemożliwiła realizację tego projektu. Dlatego redaktorzy tomu zdecydowali się na umieszczenie zdjęć, które pierwotnie miały znaleźć się na wystawie, w jego ostatniej części. Wyboru zdjęć dokonał zespół w składzie, prof. Andrzej Sakson, dr Marcin Tujdowski i mgr Małgorzata Bukiel z Instytutu Zachodniego.

Oddając niniejszy tom do rąk Czytelnikom liczymy na życzliwe przyjęcie i wyrażamy przekonanie, że będzie on istotnym uzupełnieniem serii wydawniczej Instytutu Zachodniego „Ziemia Zachodnie. Studia i Materiały”, która ukazuje się od 1957 r.

Małgorzata Bukiel
Andrzej Sakson
Cezary Trościak